

ԿԱՐԵՆ ՄԿՐՏՉՅԱՆ, պ.գ.թ.

ՀՀ ԳԱՍ Պատմության ինստիտուտ, գիտաշխատող

էլ. փոստ՝ K86Mkrtchyan@gmail.com

DOI: 10.56813/2953-786X-2022.2-124

**ԻՐԱՆԻ ՀԱՅ ՀԱՄԱՅՆՔԻ ՄԱՍՆԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀՀ-ԻՐՀ
ՄԻՋՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՍՏԱՏՄԱՆ ԵՎ
ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՈՒՄ**

Սույն հոդվածի շրջանականերում փորձ է արվել ներկայացնել Իրանի հայ համայնքի մասնակցությունը ՀՀ-ԻՐՀ միջպետական հարաբերությունների հաստատման և զարգացման գործընթացում: Հիրավի, համայնքի մասնակցությունը միջպետական հարաբերություններին չի սահմանափակվում մեկ բնագավառով, այն լայնորեն տարածվում և իր մեջ ներառում է համագործակցության բազմաթիվ ոլորտներ՝ սկսած քաղաքական հարաբերություններից մինչև տնտեսական ու մշակութային կապեր:

ԽՍՀՄ-ի փլուզումից հետո Այսրկովկասի երեք հանրապետությունները թույլ էին և ի վիճակի չէին լրացնել, այսպես կոչված, քաղաքական դատարկությունը: Նոր քաղաքական իրավիճակում բացահայտ պայքար սկսվեց ՌԴ-ի, Թուրքիայի և ԻՐՀ-ի միջև՝ Այսրկովկասում տիրապետող դիրքեր գրավելու (Հովհաննիսյան, 1999, 18): Այդ պայմաններում հայկական գործոնի դերը կարևորվում է ԻՐՀ-ի քաղաքականության մեջ (Հովհաննիսյան, 1999, 20): Հարկ է նկատել, որ պաշտոնական Թեհրանը հայկական գործոնի մեջ, ըստ էության, ՀՀ-ԻՐՀ հարաբերությունների հաստատման և զարգացման գործընթացում ի սկզբանե ներառեց նաև իրանահայ համայնքը: ՀՀ-ԻՐՀ հարաբերություններում Իրանի հայ համայնքի ունեցած մաս-

նակցության մասին պատկերացում կազմելու համար որոշակի կարևորություն ունի ՀՀ որոշ պետական այն գործիչների կարծիքները, որոնք անձամբ որոշակի նպաստ են ունեցել երկկողմ հարաբերությունների զարգացման գործընթացում: Այլ կերպ ասած՝ դրանք ունեն ոչ միայն և ոչ այնքան տեսական, որքան հատկապես, կիրառական ու գործնական նշանակություն:

Այսպես, 1993-1996 թթ. ՀՀ ԱԳ նախարար Վ. Փափազյանի խոսքով՝ Հայաստանը և Իրանը՝ որպես պետություններ, համաձայնության են գալիս իրանահայ համայնքի կողմից ՀՀ կատարվելիք օգնությունների չափի շուրջ, և համայնքը կարող է այդ համատեքստում տարվա ընթացքում կատարել իր ներդրումները: Հիշարժան է, որ Ղարաբաղի պատերազմի ժամանակ նրանք սատարեցին մեր բնակչությանը սննդամթերքով, հագուստով և այլն: Իսկ 1998-2008 թթ. ՀՀ ԱԳ նախարար Վ. Օսկանյանի խոսքով՝ հայ համայնքը լավ կամուրջ է Իրանի և Հայաստանի հարաբերությունների հետագա զարգացումների առումով: Առկա է տնտեսական ներուժը, որը կարող է Հայաստանի տնտեսության մեջ խոշոր ներդրումներ կատարել: Ակնհայտ է նաև Իրանի բարյացակամ վերաբերմունքը համայնքի նկատմամբ (Իսկանդարյան, 2016, 302, 318):

1992-1998 թթ. ԻԻՀ-ում ՀՀ առաջին արտակարգ և լիազոր դեսպան Վ. Բայբուրդյանի խոսքով՝ ԻԻՀ-ում ՀՀ դեսպանությունն իր առջև դրած ամենակարևոր խնդիրներից մեկն էր համարում իրանահայ համայնքի համախմբումը հայրենիքի՝ նորակերտ ՀՀ շուրջը, երբեք չմոռանալով սակայն, որ լինելով իրանահայեր, նրանք հանդիսանում են ԻԻՀ քաղաքացիներ: Իրանահայ մեր հայրենակիցները ջանք ու եռանդ չեին խնա-

յում հայրենիքին օգտակար լինելու համար (Իսկանդարյան, 2016, 337):

1999-2005 թթ. ԻԻՀ-ում ՀՀ դեսպան Գ. Ղարիբջանյանն էլ կարծում է, որ հայ համայնքի ակտիվությունը պայմանավորված է կրոնական փոքրամասնությունների նկատմամբ Իրանի հանդուրժողական քաղաքականությամբ: 2005-2009 թթ. ԻԻՀ-ում ՀՀ դեսպան Կ. Նազարյանի խոսքով՝ առաջին իսկ օրվանից իրանահայությունը յուրահատուկ կամրջի դեր է խաղացել երկկողմ հարաբերությունների հաստատման գործում: Ավելին՝ 2009-2014 թթ. ԻԻՀ-ում ՀՀ դեսպան Գ. Առաքելյանի համոզմամբ էլ՝ ՀՀ անկախությունից հետո, երբ Իրանը դիվանագիտական հարաբերություններ հաստատեց ՀՀ-ի հետ, ի դեմս իրանահայության պատկերացում կազմեց Հայաստանի մասին (Իսկանդարյան, 2016, 351, 361, 367):

Ուշագրավ տեսակետ է հայտնել 2012-2015 թթ. ՀՀ-ում ԻԻՀ դեսպան Մոհամմադ Ռեյխին: Ըստ նրա՝ իրանական արմատներով շատ հայեր ապրում են Ֆրանսիայում և ԱՄՆ-ում և կարող են մեծ դեր ունենալ երկրների հարաբերությունների գործում (Իսկանդարյան, 2016, 374): Խոսքը վերաբերում է լոբբինգին, քանի որ միջազգային ասոյաններում ևս Իրանը և Հայաստանը սերտորեն համագործակցում են:

Այսպիսով, վերոնշյալ պաշտոնատար անձինք միակարծիք են այն հարցում, որ հայ համայնքը զգալի դեր ունի ՀՀ-ԻԻՀ միջպետական հարաբերությունների հաստատման և զարգացման գործընթացում:

Հարկ է նշել, որ դեռևս 1992 թ. հունիսի 14-22-ը ԻԻՀ այցելած ՀՀ ԱԳՆ մամուլի կենտրոնի ղեկավար Գ. Բադալյանը հանդիպումներ է ունենում Թեհրանի հայոց թեմի առաջնորդ Ս. Արտակ արք. Մանուկյանի, «Ալիք» օրաթերթի արտոնատեր

Ալբերտ Աճեմյանի, գլխավոր խմբագիր Նորայր Էլսայանի, տնօրեն Վարուժան Հովհաննիսյանի և Իսլամական խորհրդարանի պատգամավոր Արտավազդ Բաղումյանի հետ: Հանդիպումների ընթացքում քննարկվում է ՀՀ դեսպանության բացումից հետո հայ համայնքի օգնության հնարավորությունները (ՀԱԱ ֆ. 326, ց. 9, գ. 171, թթ. 1-5): Նշելի է, որ «Ալիք» օրաթերթը պատրաստակամություն է հայտնում դեսպանության հետ ամենօրյա օգնություն ցուցաբերել տեղական մամուլում տպված նյութերը հայերեն թարգմանելու, դեսպանության տրված հայտարարությունները թարգմանելու և տարածելու, անհրաժեշտ գրենական պիտույքներ հայթայթելու, տպագրական կարիքները հոգալու և թերթի ֆաքսից ու հեռախոսներից օգտվելու ուղղությամբ:

Հիրավի, ՀՀ-ԻԻՀ տնտեսական կապերի սկզբնավորման գործում իրենց ավանդն ունեցան իրանահայերը: 1991 թ. մարտ ամսին Երևանում իրանական «Մաթի» բեռնափոխադրումների ընկերության տնօրեն Լ. Ահարոնյանը հանդիպում է ՀՀ վարչապետ Վ. Մանուկյանին և քննարկում Մեղրու կամուրջի բացման հարցը: Վ. Մանուկյանը Լ. Ահարոնյանի հետ 7 հոգուց բաղկացած պատվիրակություն է ուղարկում Մեղրի՝ տեղում ուսումնասիրելու վիճակը: Դրանից հետո Լ. Ահարոնյանը զեկույց պատրաստեց ԻԻՀ-ի Տրանսպորտի և Արտաքին գործերի նախարարությունների, Առևտրի պալատի և «Մոսթազաֆան» հաստատության համար: Ըստ Լ. Ահարոնյանի՝ երկկողմ համագործակցության վրա պատերազմական վիճակը չէր ազդի, որովհետև *«մեր նախագահը և Արտաքին գործերի նախարարը ճշմարիտ քաղաքականություն են վարում՝ հայտարարելով, որ Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտությու-*

նը կրոնական չէ, այլ աշխարհագրական ու պատմական խնդիր է» («Ազգ», 28.07.1992):

Անկասկած, երկկողմ տնտեսական կապերում ակնառու է իրանահայ անվանի գործարար և բարերար, համայնքային գործիչ Լևոն Ահարոնյանի (1930-2020) դերը: Դեռևս 2012 թ. նա՝ որպես Իրան-Հայաստան առևտրի պալատի նախագահ, վկայում է. «... ՀՀ անկախության հռչակումից անմիջապես հետո Իրանում մեր իրավաբանների աջակցությամբ որոշեցինք հիմնադրել Իրան-Հայաստան առևտրի պալատը: 40 իրանահայերի ջանքերով հիմնեցինք պալատը: Ամեն տարի առևտրական ֆորում էինք կազմակերպում, առաջին տարին այն գրանցեց 10 հազար դոլարի առևտուր, իսկ այժմ՝ (2012 թ. - Կ. Մ.) 300 մլն դոլարից ավելի առևտուր ունենք: ... Մի բան հստակ է, մինչև այժմ ՀՀ դեսպանատունը չունի առևտրական և տնտեսական բաժին, այդ գործերը մենք ենք անում անշահախնդիր կերպով» (Իսկանդարյան, 2016, 397): Փաստորեն այդ կառույցը Լ. Ահարոնյանի գլխավորությամբ կատարել է տնտեսական կարևոր գործառնություններ:

Հիշարժան է, որ 1992 թ. մայիսի 5-ին՝ ՀՀ նախագահ Լ. Տեր-Պետրոսյանի՝ նախքան Թեհրան ժամանումը, իրանցի գործարար Սեյյեդ Աբդոլլահ Դասթդեյբի խնդրանքով Լևոն Ահարոնյանը պարսկերենով համառոտ զեկույց է պատրաստում Հայաստանի պատմաաշխարհագրական և սոցիալ-տնտեսական իրավիճակի մասին, որը հանձնվում է ԻԻՀ նախագահ Հ. Ռաֆսանջանիին (Ահարոնեան, 2010, 940):

Հաջորդ կարևոր առաքելությունն այն էր, որ ՀՀ նախագահի՝ Թեհրան կատարած այցելությունից հետո, ԻԻՀ ԱԳ նախարարությունը Լ. Ահարոնյանին, որպես միջնորդ և վստահելի թարգմանիչ, հանձնարարում է բանակցություններ վարելու

համար կապ հաստատել ՀՀ նախագահի խորհրդական Վահան Փափազյանի հետ: Եվ ահա Լ. Ահարոնյանի և Վ. Փափազյանի հանդիպումների ընթացքում որոշվում է Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Վազգեն Առաջինի և ՀՀ նախագահ Լ. Տեր-Պետրոսյանի անունից գրել երկու նամակ՝ մեկը ԻԻՀ առաջնորդ Խամենեին, մյուսը՝ ԻԻՀ նախագահ Ռաֆսանջանին: Նշելի է, որ Երևանից Թեհրան Դասթդեյբին, ինչպես նաև ՀՀ-ում ԻԻՀ գործերի հավատարմատարին ուղեկցում է Լ. Ահարոնյանը (Ահարոնեան, 2010, 943-944): Նրանց հետ էր նաև ՀՀ պատվիրակությունը՝ Վ. Փափազյանը և պրոֆ. Շ. Փափազյանը նշված նամակները հանձնելու համար: Ինչ վերաբերում է նամակներին, ապա Շուշիի ազատագրումից հետո դրանք ունեցան կարևոր նշանակություն հայ-իրանական միջպետական հարաբերությունների պահպանման և ամրապնդման տեսակետից:

Հարկ է նշել, որ բազմաթիվ միջպետական այցելությունների և հանդիպումների ընթացքում Լ. Ահարոնյանը հանդես է եկել որպես միջնորդ և վստահելի թարգմանիչ, երբեմն էլ իրանական կողմի խնդրանքով կապ հաստատել ՀՀ ղեկավարության հետ և հակառակը՝ հայկական կողմի խնդրանքով ԻԻՀ ղեկավարության հետ, որոնց վերաբերյալ ստորև ներկայացնում ենք օրինակներով.

Այդպիսիք են՝ ԻԻՀ ԱԳՆ Կովկասի բաժնի պետի տեղակալ Շ. Նարադյանի խնդրանքով Լ. Ահարոնյանի կողմից, ՀՀ-ում ԻԻՀ դեսպան Նիքքար Էսֆահանիի՝ «Հրազդանամեքենա» արտադրության տնօրեն Թելման Տեր-Պետրոսյանի, ՀՀ արդյունաբերության նախարար Աշոտ Սաֆարյանի և ՀՀ ԱԳ նախարար Վ. Փափազյանի հետ հանդիպումների կազմակերպումը (Ահարոնեան, 2010, 1065-1066, 1068):

Նշելի է նաև Լ. Ահարոնյանի կողմից, ՀՀ ԱԳ նախարար Վ. Փափազյանի խնդրանքով էլ տեղի է ունեցել 1995 թ. մայիսի 3-6-ին Իրան այցելած ՀՀ վարչապետ Հրանտ Բազրատյանի և իրանահայ գործարարների միջև հանդիպման կազմակերպումն Իրանի առևտրաարդյունաբերական և հանքային պալատի դահլիճում: Ընդունելությանը մասնակցել է 500 հոգի (Ահարոնեան, 2010, 1525):

Որոշակի կարևորություն ունեին Լ. Ահարոնյանի կողմից Թեհրանում 1996 թ. նոյեմբերի 7-ին և 1997 թ. հոկտեմբերի 24-ին իր գրասենյակում ՀՀ նախագահի աշխատակազմի ղեկավար Շահեն Կարամանուկյանի և ԻԻՀ ԱԳ նախարարության Կովկասի բաժնի ղեկավարի հետ երկու հանդիպումների կազմակերպումը (Ահարոնեան, 2010, 1583, 1597): Խնդիրն այն էր, որ կողմերի միջև առաջացել էին որոշ հարցեր, և որպես միջնորդ դրանք հաջողությամբ համակարգում էր Լ. Ահարոնյանը:

Իրանի հայ համայնքի աջակցությունը կարևոր էր տնտեսական ոլորտում: 1991 թ. ՀՀ անկախության հռչակումից անմիջապես հետո ստեղծվեց Հայ գործարարների միջազգային համագումարը, որը կրում էր «Հայ գործարարների ֆորում» անվանումը: Ֆորումն ուներ իր ներկայացուցիչներն ԻԻՀ-ում, որոնք թվով՝ 54 հոգի, ծավալել էին եռանդուն գործունեության ի շահ ՀՀ-ի: Ֆորումի փոխնախագահն էր Լ. Ահարոնյանը: Ֆորումի գործունեության շնորհիվ 1991 թ. սկսած ՀՀ-ն կարողացավ օգտվել Պարսից ծոցի և Կասպից ծովի իրանական նավահանգիստներից (Բայբուրդյան, 2013, 148-149):

1995 թ. վարչական խորհրդի նիստը տեղի ունեցավ Փարիզում, որտեղ որոշվում է ստեղծել «Հայ գործարարների միությունը»: Իրանի 55 գործարարներ գնում են մասնաբաժիններ՝

դառնալով ամենամեծ բաժնետերերը: Ընկերության բանկային հաշվում կուտակվել էր 430 հազար դոլար, որը տվյալ պահին մեծ գումար էր: Տարեկան 40-50 իրանահայ գործարարներ էին մեկնում Երևան՝ համագումարի աշխատանքներին մասնակցելու (Ահարոնեան, 2010, 999-1000, 1005):

1992 թ. նոյեմբերին ստեղծվեց Իրան-Հայաստան առևտրական պալատը, որի նախագահն էր Լ. Ահարոնյանը: Պալատում ընդգրկվեցին իրանահայ և իրանցի գործարարներ (Բայբուրդյան, 1999, 309): Իրանահայ գործարարները Իրան-Հայաստան առևտրական պալատի հիմնադիրներից կամ անդամներից էին, որոնք ոգևորությամբ ընդառաջում են ֆորումի ժողովներին մասնակցելու առաջարկը: Ահա թե ինչու իրանահայ ժողովականների թիվը հասավ 54-ի (Ահարոնեան, 2010, 1013): Իրանահայ ձեռնարկատերերից էին Սեպուհ, Նժդեհ և Վիգեն Ապլանյանները, Լևոն, Ժորժիկ և Հենրիկ Ահարոնյանները, Շահբազյան եղբայրները, Ալբերտ Բաբայանը (Բայբուրդյան, 1999, 296):

Վերոնշյալ գործարարներն ամենօրյա կապի մեջ էին Թեհրանում ՀՀ դեսպանության հետ: Այդ մասին է վկայում 1994 թ. ապրիլի 20-ին ՀՀ դեսպանությունում տեղի ունեցած հանդիպումը, որի ընթացքում քննարկվում է դեսպանություն-պալատ հետագա համագործակցության ձևերը: Պալատին անդամագրվել էին շուրջ 60 հոգի: Ղեկավար մարմինը բաղկացած էր 9 հոգուց, որից 4-ը ազգությամբ հայ էին: Պալատի աշխատանքներին նպաստում էր ՀՀ-ում ԻԻՀ-ի դեսպանության հրատարակած տեղեկագիրը (ՀՀ ԱԳՆ ՊԴԱ, ց. 1, գ. 285, թթ. 57-58):

1992 և 1993 թթ. նորանկախ Հայաստանի ամենածանր տարիներին հայրենիքին աջակցել են իրանահայ տարբեր գործիչներ, անշուշտ, իրանական պետության թույլտվությամբ

և որոշ հարցերում հույժ կարևոր արտոնագրերի տրամադրմամբ: Դրանց թվում են՝ «Ալիք» օրաթերթի խմբագրական կազմի անդամ Նորայր Էլսայանի միջնորդությամբ ավստրալահայության և Ռաֆիկ Յաղուբյանի միջոցով ավստրիահայության հատկացրած գումարը սննդամթերք գնելու և ՀՀ ուղարկելու նպատակով: Երկու դեպքում էլ նրանց բեռների գնման և փոխադրման հարցերում աջակցել է Լ. Ահարոնյանը: 1992 թ. վերջերին ՀՀ Գորիսի և Մեղրիի շրջանները 500 տոննա ալյուրի շուտափույթ կարիք ունեին: Հացահատիկի ջրաղացի սեփականատեր Վարուժան Առաքելյանի ջանքերով լուծվում է այդ խնդիրը, քանի որ Իրանի կառավարությունն ալյուրի արտահանման բացառիկ իրավունք է տալիս (Ահարոնեան, 2010, 970-973):

Բացի դրանից Լ. Ահարոնյանը և Վ. Առաքելյանը սեփական միջոցներով 270 հատ նավթավառ են գնում և ուղարկում Հայաստանի ֆիլիհարմոնիկ նվագախմբի անդամներին: Գնահատելի է նաև Ահարոնյանի նախաձեռնությամբ 1000 կգ քաղցրավենիքի գնումը և Արցախի մանուկներին ուղարկումը: Իրանական պետության հումանիտար աջակցության համատեքստում կարելի է դիտարկել նաև 1993 թ. Լ. Ահարոնյանի օգնությամբ ՀՅԴ ներկայացուցիչ Ռաֆիկ Գասպարյանի նյութական աջակցության տրամադրումն Արցախին (Ահարոնեան, 2010, 974, 1060):

Հարկ է նշել, որ հայ համայնքը որոշակի ներգրավվածություն ունեցավ նաև Թեհրան-Երևան օդային կապի հաստատման չափազանց կարևոր գործում: Այդ մասին են վկայում 1991 թ. նոյեմբերի 24-ին «Իրան էյր թուրզ»-ի գրասենյակում Սեյյեդ Մեհդի Ղաֆֆարիի գլխավորությամբ տեղի ունեցած բանակցությունները, որոնց Թեհրանի հայոց Թեմական խորհրդի

կողմից ստեղծված հանձնախմբից մասնակցում են Լևոն Ահարոնյանը, Սերոբ Սուքիասյանը, իսկ «Իրան էյր թուրզ»-ից Մոհամմադաղային և Հայրո Հովհաննիսյանը: Արդյունքում ստորագրվեց 2 միջպետական պայմանագիր, որոնցից մեկն առնչվում էր զբոսաշրջությանը, իսկ մյուսն՝ օդագնացությանը:

Նկատենք, որ Թեմական խորհրդի կողմից ստեղծված վերոնշյալ հանձնախումբն, ըստ Հայ Առաքելական եկեղեցու կանոնադրության, որևէ առևտրական պայմանագիր կնքելու իրավունք չուներ: Փաստորեն այդ հանձնախումբն ուներ միջնորդի առաքելություն: Սակայն հանձնախմբի կատարած երկարատև աշխատանքների շնորհիվ բացվեց Երևան-Թեհրան ուղիղ չվերթը: 1992 թ. հունվարի 30-ին առաջին անգամ ՀՀ-ից օդանավը վայրէջք կատարեց Թեհրանի օդանավակայան՝ ուղևորներին Երևան տեղափոխելու համար: Նշելի է, որ այդ ուղևորության միակ պարսիկ ուղևորը եղել է իրանցի գործարար Դասթդեյբը, մյուսները՝ իրանահայ գործիչներ են եղել: Դասթդեյբի խնդրանքով Լ. Ահարոնյանը նրան ծանոթացնում է ՀՀ արդյունաբերության նախարար Ա. Սաֆարյանի հետ (Ահարոնեան, 2010, 1486, 1488):

Ի վերջո, Երևան-Թեհրան ուղիղ չվերթի կազմակերպման գործը հանձնվում է Թեհրանում երկարամյա գործունեություն ծավալած փոխադրական ընկերության տնօրեն Էդվարդ Բադդասարյանին, որը մոտ 2 տարի լավագույնս կատարում է այդ առաքելությունը (Ահարոնեան, 2010, 1490):

Փաստորեն, ի սկզբանե Իրանի հայ համայնքը վճռական էր տրամադրված ՀՀ-ի հետ տնտեսական համագործակցություն ծավալելու և ԻԻՀ պետական կառույցներին ներգրավելու այդ գործընթացում, անշուշտ, իրանական պետության թույլտվությամբ և համաձայնությամբ:

Տնտեսական գործակցությունից զատ կարևոր նշանակություն ունեին Իրանի հայ համայնքի մասնավոր նվիրատվությունները հայրենիքին: Դեռևս Սպիտակի երկրաշարժից տուժածներին օգնության նպատակով 1988 թ. դեկտեմբերի 15-ին Երևան ուղևորվեց բեռնավորված օդանավը, և նույն թոփքով Երևան մեկնեց Ա. Բաղումյանը, իսկ դեկտեմբերի 21-ին Վ. Վարդանյանը անձամբ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Վազգեն Առաջինին հանձնեց 100 հազար դոլարի չեկ («Լոյս», N15, 2000, 5: Տե՛ս նույնը նաև՝ «Ալիք», 15 և 22.12.1988):

Հավելենք, որ Թեհրանում ստեղծված Իրան-Հայաստան առևտրական պալատի կանոնադրությունն անշահախնդիր կազմել են համայնքի հայտնի իրավաբաններ դոկտոր Ալբերտ Բեռնարդին և Օնիկ Սահակյանը: Պալատն աշխատում է ԻԻՀ-ի առևտրի և հանքարդյունաբերության պալատին կից: Պալատի կանոնադրության կարգավորման և գրանցման մեջ 1992 թ. մեծ ներդրում է ունեցել Ժան Աբրահամյանը, որը 1957-1993 թթ. Իրանի հանքերի, առևտրի, և արդյունաբերության պալատում ղեկավարել է արտաքին կապերի բաժինը (Իրանահայոց հանրագիտարան, 2012, 423):

Իրան-Հայաստան առևտրական պալատը կազմակերպել է բազմաթիվ միջոցառումներ: Նշենք դրանցից մի քանիսը.

- 1997 թ. իրանական արտադրանքների ցուցահանդեսի կազմակերպումը Երևանի Կարեն Դեմիրճյանի անվան մարզահամերգային համալիրում, որին մասնակցել են 110 ընկերություններ (Ահարոնեան, 2010, 1497),

- 2000 թ. իրանական 7-րդ ցուցահանդեսի կազմակերպումը Երևանում: Վերջինիս գործադիր շտաբի կազմում էին Լ. Ահարոնյանը, Ֆերեյդուն Ասքարյանը, Վարուժ Սուրենյանը,

Սողոմոն Բարսեղյանը և Միրան Փիրումյանը (Ահարոնեան, 2010, 1512-1513),

- Հիշարժան է 2000 թ. հոկտեմբերի 26-ից նոյեմբերի 4-ը իրանական 8-րդ ցուցահանդեսի կազմակերպումը Երևանում, որի համար ՀՀ արդյունաբերության և առևտրի նախարարությունն անձամբ Լ. Ահարոնյանին և Իրան-Հայաստան առևտրական պալատին հայտնեց շնորհակալություն՝ կատարված կարևոր աշխատանքի համար (Ահարոնեան, 2010, 1517),

- 2003 թ. իրանական 9-րդ ցուցահանդեսի կազմակերպումը Երևանում, որի ընթացքում ցուցադրվել են իրանական շինանյութերի տեսակները: Ցուցահանդեսին մասնակցել է 35 իրանցի արտադրող և այլն (Ահարոնեան, 2010, 1519): Այդ որոշումը կապված էր ՀՀ-ում շինաշխատանքների ծավալմամբ, քանի որ կառուցվում էր Երևանում Հյուսիսային պողոտան: Բացի դրանից մայրաքաղաքի տարբեր վարչական շրջաններում շինաշխատանքներում ներգրավված էին նաև իրանահայ ճարտարապետներ Սերոժ Սուքիասյանը և Ալբերտ Աճեմյանը: Ամենաշատ գնորդները և վերակառուցողներն իրանահայերն էին, որի համար էլ շինանյութերի գնումն ու սպառումը մեծ աճ ունեցավ ՀՀ-ում:

9-րդ ցուցահանդեսն ունեցել է մեծ հաջողություն: Հենց այս ցուցահանդեսի ընթացքում հայաստանցի ճարտարապետները և մասնագետները լիովին պատկերացում կազմեցին Իրանում արտադրվող շինանյութերի մասին: Ահա թե ինչու ՀՀ-ում ԻԻՀ դեսպան Մոհամմադ Քոլեյնին Իրանի և Հայաստանի միջև եղած կապերի զարգացման և ամրապնդման գործում բարձր է գնահատել Լ. Ահարոնյանի կրած նեղությունները

տասնամյակի ընթացքում՝ 1993-2003 թթ. (Ահարոնեան, 2010, 1520):

Նկատենք, որ 1995-2002 թթ. Իրանը Հայաստանում կազմակերպել է 7 ցուցահանդես, որից հինգը կազմակերպել է Իրան-Հայաստան առևտրի պալատը («Լույս», N 57-60, 2002, 17): 1998 թ. նոյեմբերի 19-25-ը Երևանում տեղի ունեցավ հայ-իրանական գործարար համաժողով: Համաժողովի անցկացմանը զուգահեռ կազմակերպվեց իրանական 50 ընկերությունների ապրանքների ցուցահանդես: Հայաստանի արդյունաբերողների և գործարարների միության նախագահ Ա. Վարդանյանը և Իրան-Հայաստան առևտրի պալատի նախագահ Լ. Ահարոնյանը ստորագրեցին համագործակցության և գործընկերության մասին պայմանագիր, որով հիմք դրվեց այդ կառույցների երկարաժամկետ փոխհարաբերությանը (ՀՀ ԱԳՆ ՊԴԱ, ց. 11, գ. 182, թ. 10):

Միջպետական հարաբերությունների տարեգրության մեջ առանձնանում է 1996 թ. դեկտեմբերին ԻԻՀ փոխնախագահ Հ. Հաբիբիի այցելությունը Երևան: Նրա գլխավորած 120-հոգանոց պատվիրակության կազմում են եղել Իրան-Հայաստան առևտրական պալատի նախագահ Լևոն Ահարոնյանը, Մելինե Փիրումյանը և Ռազմիկ Թովմասը (Ահարոնեան, 2010, 1609): Ի դեպ, անկախության ձեռքբերումից հետո դա իրանական առաջին բարձրաստիճան պաշտոնյայի այցելությունն էր ՀՀ:

Իրանական պատվիրակության ղեկավարի հետ հանդիպումից հետո ՀՀ նախագահ Լ. Տեր-Պետրոսյանը Լ. Ահարոնյանի հետ զրույցի ընթացքում ազգային և հայրենասիրական ծառայությունների համար նրան արժանացնում է բարձր գնահատանքի (Ահարոնեան, 2010, 1610): Իր հերթին Իրանի Արդյունաբերության նախարարությունը 2001 թ. ապրիլին բարձր է

գնահատել Իրան-Հայաստան առևտրի պալատի և նրա նախագահ Լ. Ահարոնյանի գործունեությունը («Լույս», N 25-26, 2001, 10): Ի դեպ, Ահարոնյանն անմիջական ներգրավվածություն է ունեցել Իրան-Հայաստան հիմնական կամուրջի կառուցման գործին (Բաղալյան, 2011, 51):

Այսպիսով, առևտրական պալատը, որի կազմում են գտնվել հայ համայնքի գործիչները, զգալի նպաստ է ունեցել երկկողմ տնտեսական կապերի հիմնադրման և զարգացման գործում:

Ցավոք, հայ համայնքի մասնակցությունը ՀՀ-ԻԻՀ միջպետական հարաբերությունների գործընթացին տևական դադարով ընդմիջվեց, երբ ՀՀ-ում սկսվեցին ներքաղաքական խնդիրներ ՀՅԴ կուսակցության հետ: Այդ մասին արժեքավոր է Վ. Բայբուրդյանի հետևյալ վկայությունը. *«1993 թ. սկսած՝ իրավիճակը կտրուկ փոփոխության ենթարկվեց: Ինչպես հայտնի է, ՀՀ բարձրագույն ղեկավարության և ԻԻՀ-ում գործող և ազգային-համայնքային մարմինների մեծ մասը իր հսկողության տակ պահող ՀՅԴ կուսակցության միջև սկսվեց խոր առճակատում, որը բնականաբար չէր կարող իր բացասական ազդեցությունը չթողնել դեսպանատան աշխատանքների վրա: Ըստ էության Իրանի հայ գաղթօջախը պառակտվեց: Դեսպանության գործունեությունը ենթարկվում էր բոյկոտի: ... Համայնքի մի մասը պաշտպանում էր ՀՀ իշխանություններին, իսկ մյուս մասը դեմ էր»* (Իսկանդարյան, 2016, 336-339):

Նշված հարցին հանգամանորեն անդրադարձել է նաև Լ. Ահարոնյանը. *«Ազգային Իշխանութեան ընդդիմադիր կեցւածքը առաւել ցայտուն դրսեւորւեց Հայաստանի այդ ժամանակուայ վարչապետ Հրանտ Բազրատեանի Իրան կատարած այցի ժամանակ: ... Ցաւօք, այդ հանդիպմանը Ազգային Իշխա-*

նութիւնից եւ նրա պատկան մարմինների անդամներից որեւէ մէկը չներկայացաւ» (Ահարոնեան, 2010, 956-962):

Այսպիսով, թուլացավ համայնքի 1990-ական թթ. սկզբին մեկնարկած աշխույժ մասնակցությունը ՀՀ-ԻԻՀ միջպետական հարաբերություններում, թեև շարունակվեց որոշ մասնավոր մարդկանց կողմից գործակցությունը, ինչպիսին է Լևոն Ահարոնյանը և այլքը:

1998 թ. իշխանափոխությունից հետո, երբ ՀՅԴ կուսակցության գործունեությունն, ըստ էության, վերականգնվեց ՀՀ-ում, համայնքային կառույցները ևս վերսկսեցին իրենց համագործակցությունը հայրենիքի հետ:

Ինչ վերաբերում է մշակութային կապերին, ապա դրա զարգացման գործում ևս իրենց ներդրումն են ունեցել իրանահայ որոշ մտավորականներ, որոնք ներգրավված են տարբեր նախաձեռնություններին և՛ անհատական, և՛ միջպետական կամ համայնքային կառույցների ծրագրերի շրջանակներում:

Ըստ այդմ կարող ենք առանձնացնել մի քանի բնագավառ, ինչպիսիք են՝ պատմագիտական երկերի թարգմանություն, երկկողմ գրական կապերի զարգացում և մշակութային համատեղ այլ ծրագրերի իրականացում:

Ա. Հովասափյանը (1921-1997) «Մ. Խորենացի» (պարսկերենով), «Ալիգուդարզի հայկական գյուղերը», «Մուրբ պատմություն» եռահատորյակի, «Իրանի հայ Ավետարանական եկեղեցու 100 տարվա պատմությունը» և այլ գրքերի հեղինակ է (Իրանահայոց հանրագիտարան, 2012, 96):

Հիրավի, պատմագիտական արժեքավոր գրականություն է թարգմանվել հայերենից պարսկերեն: 2000 թ. Լևոն Գ. Մինասյանը Հ. Հովանյանցի (1828-1871) գրաբարով գրված «Նոր Զուղայի պատմություն» գիրքը թարգմանել է պարսկերեն, որտեղ

գրի է առնված Սպահանի հայության 1605-1863 թթ. պատմությունը (Իրանահայոց հանրագիտարան, 2012, 96): Գարուն Սարգսյանը հայերենից պարսկերեն է թարգմանել և տպագրել Ագաթանգեղոսի «Հայոց Պատմությունը»՝ 2001 թ., Կորյունի «Վարք Մաշտոցին»՝ 2002 թ., Փավստոս Բուզանդի «Հայոց Պատմությունը»՝ 2004 թ., Ժ. Էլչիբեկյանի «Հայաստանը և Մելեկյանները»՝ 2003 թ. (Իրանահայոց հանրագիտարան, 2012, 210), Ղազար Փարպեցու «Հայոց պատմութիւն և Թուղթ Վահան Մամիկոնեանին»՝ 2021 թ. և այլ երկերը:

Նշված հայկական աղբյուրներն ունեն կարևոր նշանակություն Իրանի պատմության ուսումնասիրության համար: Դրանց միջոցով լրացվում է որոշ պատմափուլերի վերաբերյալ պարսկական աղբյուրներում առկա սակավ տեղեկատվությունը:

Հայ-իրանական պատմական, հասարակական, մշակութային բազմապիսի հարցերին է նվիրված պատմագիտության դոկտոր Լ. Մելքոնյանի՝ պարսկերեն և անգլերեն յոթհատորանոց «Հայ-իրանական մշակութային ընդհանրություններն ու հարաբերությունները վաղ ժամանակներից մինչև մեր օրերը» վերնագրով գիրքը, որն իրանագետներ Գ. Ասատրյանի և Գ. Մելիքյանի հետ համատեղ կատարած աշխատանքն է (Իրանահայոց հանրագիտարան, 2012, 118):

Ժ. Լազարյանի կազմած «Իրանցի հայերի հանրագիտարան»-ի պարսկալեզու ընթերցողն առաջին անգամ հնարավորություն ստացավ ծանոթանալու հասարակական տարբեր ոլորտներում, այդ թվում՝ ՀՀ-ԻԻՀ միջպետական հարաբերություններում գործունեություն ծավալած իրանահայերի հետ: Կարևոր է այն հանգամանքը, որ հանրագիտարանը տպագրվել է ԻԻՀ-ի քաղաքակրթությունների երկխոսության կենտ-

րոնի տնօրեն, ԻԻՀ-ի մշակույթի և իսլամական առաջնորդության նախարար Ա. Մոհաջրանիի աջակցությամբ և նվիրվել Հայաստանում քրիստոնեությունը՝ որպես պետական կրոն ընդունելու 1700-ամյակին, նաև՝ ՄԱԿ-ի կողմից 2001 թ. քաղաքակրթությունների երկխոսության տարի հայտարարելուն: Հանրագիտարանը լույս է տեսել Թեհրանում 2002 թ. և բաղկացած է 25 բաժնից, որոնք վերաբերում են Հայոց պատմությանը, աշխարհագրությանը, Իրան-իրաքյան պատերազմում գոհված հայերին, հայտնի իրանահայերին և այլ թեմաներին:

2013 թ. մայիսին գրքի միջազգային ցուցահանդեսի ծրագրերի շարքում Թեհրանում տեղի է ունեցել Ժ. Լազարյանի՝ 2012 թ. Երևանում լույս տեսած «Իրանահայոց հանրագիտարան» գրքի հայերեն տարբերակի շնորհահանդեսը: «Իրանահայոց հանրագիտարանը» Երևանում հրատարակվել է ՀՀ Մշակույթի նախարարության և Իրանի դեսպանության մշակույթի կենտրոնի համատեղ ջանքերով: Ի դեպ, գրքի թարգմանության ողջ ծախսերը հոգացել է իրանահայ բարերար Լևոն Ահարոնյանը: «Իրանահայոց հանրագիտարանը» 2000 տպաքանակով վերահրատարակվել է 2009 թ.: Իսկ 2012 թ. Երևանում լույս է տեսել գրքի հայերեն տարբերակը որոշ լրացումներով, Ժորժ Աբրահամյանի թարգմանությամբ ու Լիա Իվանյանի խմբագրությամբ (<https://armenpress.am/arm/news/7-1769-8/tehranum-texi-e-unecel-iranahayoc-hanragitaran-i-shnorhandesy.html> դիտումը՝ 21.01.2022):

Հարկ ենք համարում նշել, որ դեռևս իր ընտրությունից մեկ ամիս անց՝ 1997 թ. հունիսին, ԻԻՀ նոր բարենորոգիչ նախագահ Խաթամին հանդես եկավ «տարբեր կրոնների ու քաղաքակրթությունների» միջև երկխոսություն սկսելու նոր նախաձեռնությամբ (Բայբուրդյան, 2005, 742): Փաստորեն իրա-

նահայ համայնքը ևս իր մասնաբաժնով ներառվում էր այդ նոր նախաձեռնության մեջ:

Երկկողմ գրական կապերի զարգացման հարցում ևս որոշակի նպաստ է բերել Իրանի հայ համայնքը: Այդ մասին է վկայում 2003 թ. հունիսի 9-ին հայ կանանց և հայոց հասարակական միությունների նախաձեռնությամբ Թեհրանի հայ ակումբի սրահում Գրիգոր Նարեկացու «Մատենանոցի բեռն» պոեմի 1000-ամյակին նվիրված երեկույթի կազմակերպումը («Հայաստանի Հանրապետություն», 10.06.2003): Հարկ է նշել, որ պոեմը պարսկերեն է թարգմանել Սպահանի համասարանի հայագիտության ամբիոնի դասախոս Ա. Մաթյանը: Նա նաև հայերեն է թարգմանել «Հաֆեզի գազելներն» ու «Օմար Խայամի քառյակները»:

Հիրավի, գնահատելի աշխատանքներ են կատարել իրանահայ որոշ գրող-թարգմանիչներ երկու ժողովուրդների գրականության արժեքավոր գործերը միմյանց ծանոթացնելու և առավել մատչելի դարձնելու հարցում: Այդպիսիք են՝ 2003 թ. Գ. Սարգսյանի կողմից Նար-Դոսի «Աննա» վիպակի պարսկերեն թարգմանումն ու տպագրումը (Daneshtname-e Iranian Armani, 2009, 248), ինչպես նաև Խ. Խաչերի կողմից՝ իրանցի նովելագիրների հատընտիրը՝ «Մետաքսի ճանապարհը»՝ 1996 թ., իրանցի գրողների 4 պատմվածք՝ «Կարմիր փողկապով տղամարդը»՝ 2002 թ., «Յոթ պատմվածք» իրանական ժողովրդական հեքիաթների՝ 2003 թ., Ս. Հեղայարի «Կենդանի թաղվածը»՝ 2003 թ. (Daneshtname-e Iranian Armani, 2009, 250), Ն. Միքայելյանի կողմից՝ ժամանակակից պարսիկ բանաստեղծ Ահմադ Շամլուի «Ես ցավ եմ համընդհանուր» բանաստեղծությունների ժողովածուի (1992) և Բահրամ Բեյզայի

«Հազկերտի մահը» ընտրանու՝ 1996 թ., հայերեն թարգմանությունները (Daneshname-e Iranian Armani, 2009, 251):

Մեծ է իրանահայ հայաստանցի գրող Էդ. Հախվերդյանի ավանդը պարսից գրականությունը հայ ընթերցողին ներկայացնելու գործում: Նա հայերեն է թարգմանել Ս. Հեդայաթի, Ս. Չուբաքի, Հ. Գոլշիրի ստեղծագործությունները, որոնք տպագրվել են 1992 թ. «Քոռ բու» ժողովածուում: 1996 թ. տպագրել է Ֆ. Ֆարոխզադեի «Մեկ այլ ծնունդ», իսկ 2000 թ. Ս. Սեփեհրիի «Կանաչ ծավալ» բանաստեղծություններից թարգմանություններ (Իրանահայոց հանրագիտարան, 2012, 441): Կրոնագիտական հայալեզու գրականության հարստացման գործում կրկին մեծ է Հախվերդյանի ներդրումը: Նա հայերեն է թարգմանել Իսլամի սուրբ գիրքը՝ «Ղուրանը»:

Հայ-իրանական մշակութային հարաբերություններում ևս որոշակի ներդրում է ունեցել Լ. Ահարոնյանը: Բազմաթիվ նվիրատվություններ է կատարել ՀՀ դպրոցներին, մշակութային օջախներին: Նրա մեկենասությամբ Իրանում և Հայաստանում տպագրվել են բազմաթիվ գրքեր (Բադալյան, 2011, 51): Հարկ ենք համարում անդրադառնալ հետևյալ հիշարժան դիպվածին, որը տեղի է ունեցել 1995 թ. հունվարի 14-ին իրանական «Մեյլաթ» բանկի երևանյան մասնաճյուղի բացման առիթով: Այդ օրը Հայաստանի ֆիլհարմոնիկ նվագախմբի գեղարվեստական ղեկավար և գլխավոր դիրիժոր Լորիս Ճգնավորյանը համաձայնում է ԻԻՀ պատվիրակության պատվին բացառիկ ելույթ ունենալ: Ահարոնյանի հետ խորհրդակցելուց հետո որոշվում է ներկայացնել մաեստրոյի հայտնի ստեղծագործությունը՝ «Ռուստամ և Ջոհրաբ» օպերան (Ահարոնեան, 2010, 979): ԻԻՀ Էկոնոմիկայի և ֆինանսների նախարար Մոհամմադխանը մեծ բավականություն ստանալով՝ Ճգնավորյանին

հրավիրում է Թեհրան, որտեղ էլ «Վահդաթ» դահլիճում օրեր շարունակ հազարավոր հանդիսատեսներ վայելում են նշված օպերան (Ահարոնեան, 2010, 989): Հարկ է նշել, որ 2002 թ. օգոստոսի 22-ին ևս Թեհրանի միջազգային ցուցահանդեսների «Միլադ» սրահում Ճգնավորյանի դիրիժորությամբ բեմադրվել է նշված օպերան («Լույս», N 57-60, 2002, 2):

Այսպիսով, Լևոն Աբրահամյան-Լորիս Ճգնավորյան համագործակցությունը տալիս է իր արդյունքները՝ իրանցի հանդիսատեսին հնարավորություն ընձեռելով վայելել բարձրարժեք արվեստը:

Միջնակությանից բարեկամության գործում իրենց ներդրումն են ունեցել իրանահայ այլ գործիչներ ևս: Անդրադառնանք նրանցից մի քանիսին օրինակներով:

Իրանահայ (հետագայում այլ երկրներում, ի վերջո՝ ՀՀ-ում) բնակություն հաստատած և իր գործունեությունը ծավալած) գեղանկարիչ-արվեստագետ Մարկոս Գրիգորյանի (1925-2007) ջանքերով 1993 թ. հիմնվեց Երևանի Միջին Արևելքի թանգարանը, որը գործում է Ե. Չարենցի անվան Գրականության և արվեստի թանգարանին կից: Թանգարանում ներկայացված են Իրանի պատմության տարբեր դարաշրջանների վերաբերյալ ավելի քան 2000 ցուցանմուշներ (Թադևոսյան, 2005, 56): Նրա՝ Գառնի գյուղում հիմնած գորգագործական արհեստանոցում վերականգնում էին հնամաշ գորգեր և գործում նորերը: Վերջիններիս էսքիզները նկարում էր Մ. Գրիգորյանը ուրար-տական նախշերով (Daneshname-e Iranian Armani, 2009, 370):

Հաջորդ իրանահայ գործիչը նկարիչ Արմոնդ Այվազյանն (1964-2009) է, որի գործերը ներկայացված էին 2004 թ. հունիսի 12-ին Իրանի արվեստագետների «Երեք սերունդ» ցուցահանդեսում: Հարկ է նշել, որ Թեհրանի ժամանակակից արվեստնե-

րի թանգարանն ընտրեց նրա գործերը Հայաստանի ազգային պատկերասրահում ցուցադրելու համար: Այվազյանի «Խորհրդավոր ընթրիք» կտավը տեղափոխվեց Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի թանգարան (Daneshname-e Iranian Armani, 2009, 384):

«Երեք սերունդ» ցուցահանդեսում ներկայացված 14 տղամարդ և 7 կին նորարար ստեղծագործողների աշխատանքների թվում են եղել ավագ սերնդի իրանահայ արվեստագետներ Մարկո Գրիգորյանի, Էդման Այվազյանի և Սիրաք Մելքոնյանի, իսկ երիտասարդ արվեստագետների բաժնում՝ Արմոնդ Այվազյանի և Արմինե Թեյմուրյանի աշխատանքները: Ընդ որում՝ ցուցահանդեսի կազմակերպիչն է եղել իրանահայ լրագրող, արվեստագետ, «Լազար» արտ-մոդեռն թանգարան ցուցահանդեսի հիմնադիր Ժանետ Տիգրանուհի Լազարյանը (1931-2014) («Ալիք», 18.07.2004):

Հիրավի, հայ-իրանական մշակութային կապերի տարեգրության մեջ իր ուրույն տեղն ունի նաև Ժ. Լազարյանը: Այդ մասին են վկայում նրա ջանքերով 2001 թ. Իրանի Ժամանակակից արվեստի թանգարանում Հայաստանի մերօրյա նկարիչների գործերի, ինչպես նաև վերոնշյալ 2004 թ. և 2008 թ. Ղաջարական ժամանակաշրջանի գեղանկարչության ցուցահանդեսների կազմակերպումը Հայաստանի ազգային պատկերասրահում («Լույս», N 190, 2014, 1):

Գիտական համագործակցության բնագավառում կարելի է ներառել իրանահայ ճարտարագետ Աբրահամ Այվազյանին: Նրա նախագծով 2002 թ. նոյեմբերի 25-ին իր աշխատանքն սկսեց Իրանում կառուցված առաջին հողմաէներգետիկ կայանը՝ «KAMI-600» անվանումով՝ Իրանի Մանջիլ քաղաքից հարավ՝ Բաբայիան գյուղի բարձունքներում: Կայանի պաշտոնա-

կան բացումը տեղի է ունեցել 2003 թ. հունվարի 27-ին Էներգետիկայի նախարար Բիթարաֆի ներկայությամբ («Ալիք», 15.02.2004): Հարկ է նշել, որ 2002 թ. ՀՀ կառավարական պատվիրակության Թեհրանում գտնված ժամանակ իրանական կողմի հետ համաձայնություն է ձեռք բերվել Այվազյանի նախաձեռնությունը ՀՀ-ում օգտագործելու նպատակով, որը դրական հեռանկարներ բացեց այդ ծրագրի համար: Ի դեպ, «KAMI-600»-ը Իրանում կառուցված ամենահզոր հողմաէլեկտրակայանն է, որը արտադրելով 600 կիլովատ էներգիա՝ փոխանցում է էներգացանցին:

Այսպիսով, միջքաղաքակրթական և միջմշակութային համագործակցության շրջանակներում ակնհայտ է Իրանի հայ համայնքի՝ որպես կամուրջի, կապող օղակի նշանակությունը և մասնակցությունը տարբեր նախաձեռնություններում: Մյուս կողմից նշելի է, որ միջպետական հարաբերությունների մակարդակով աշխուժորեն ներգրավված իրանահայ համայնքին և նրա մտավորականությանը հնարավորություն է ընձեռված իր գործունեությունը ծավալել նաև հայրենիքում, անմիջական կապեր հաստատել մշակույթի, գիտության, արվեստի հայաստանաբնակ գործիչների հետ, կատարել փորձի փոխանակում:

Ամփոփելով կարող ենք ասել, որ 1990-ական թթ. սկզբներին ձևավորված և զարգացման ուղին բռնած ՀՀ-ԻԻՀ միջպետական, քաղաքական-դիվանագիտական, առևտրատնտեսական և գիտամշակութային հարաբերություններում զգալի ներդրում է ունեցել Իրանի հայ համայնքը: Այսօր էլ Իրանի հայ համայնքը ներգրավված է իր առօրյա կյանքի մի մասը դարձած ՀՀ-ԻԻՀ միջպետական հարաբերությունների գործընթացում:

Եզրակացություն

Սույն հոդվածի շրջանակներում փորձ է արվել ներկայացնել Իրանի հայ համայնքի մասնակցությունը ՀՀ-ԻԻՀ միջպետական հարաբերությունների հաստատման և զարգացման գործընթացում: Հիրավի, համայնքի մասնակցությունը միջպետական հարաբերություններին չի սահմանափակվում մեկ բնագավառով, այն լայնորեն տարածվում և իր մեջ ներառում է համագործակցության բազմաթիվ ոլորտներ՝ սկսած քաղաքական հարաբերություններից մինչև տնտեսական ու մշակութային կապեր:

Անկասկած, երկկողմ տնտեսական կապերում ակնառու է իրանահայ անվանի գործարար և բարերար, համայնքային գործիչ Լևոն Ահարոնյանի (1930-2020) դերը: 1992 թ. նոյեմբերին ստեղծվեց Իրան-Հայաստան առևտրական պալատը, որի նախագահն էր Լ. Ահարոնյանը: 1992 և 1993 թթ. նորանկախ Հայաստանի ամենածանր տարիներին հայրենիքին աջակցել են իրանահայ տարբեր գործիչներ, անշուշտ, իրանական պետության թույլտվությամբ և որոշ հարցերում հույժ կարևոր արտոնագրերի տրամադրմամբ:

Այսպիսով, միջքաղաքակրթական և միջմշակութային համագործակցության շրջանակներում ակնհայտ է Իրանի հայ համայնքի՝ որպես կամուրջի, կապող օղակի նշանակությունը և մասնակցությունը տարբեր նախաձեռնություններում:

KAREN MKRTCHYAN, PhD

Institute of History of the NAS RA

e-mail: K86Mkrtchyan@gmail.com

**PARTICIPATION OF THE ARMENIAN COMMUNITY OF IRAN IN
THE PROCESS OF ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF
INTERSTATE RELATIONS RA-IRI**

In the framework of this article, an attempt has been made to present the participation of the Armenian community of Iran in the process of establishment and development of RA-IRI interstate relations. Indeed, community participation in interstate relations is not limited to one area; it is widespread, and it encompasses many areas of cooperation, from political relations to economic and cultural ties.

Undoubtedly, the role of the well-known Iranian-Armenian businessman-philanthropist, community figure Levon Aharonyan (1930-2020) is obvious in bilateral economic ties. The Iran-Armenia Chamber of Commerce was established in November 1992, chaired by L. Aharonyan. In 1992-1993 during the most difficult years of newly independent Armenia, the homeland was supported by various Iranian-Armenian figures, of course, with the permission of the Iranian state, with the issuance of very strong visas in some issues.

Thus, within the framework of intercivilizational, intercultural cooperation, the importance of the Armenian community of Iran as a bridge, the participation in various initiatives is obvious.

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. ՀԱԱ, ֆ. 326, ց. 9, գ. 171, թթ. 1-5: ՀՀ ԱԳՆ ՊԴԱ, ց. 1, գ. 285, թթ. 57-58 և ց. 11, գ. 182, թ. 10:

2. Ահարոնյան Լ., *Փոթորկոտ կեանքիս օրերը (հասարակական եւ քաղաքական յուշեր)*, գիրք Բ, Թեհրան, «Սալէս» հրատ., 2010:

3. Բադալյան Գ., *Իրան. Հանրագիտարան*, Եր., «Հեղինակային» հրատ., 2011:
4. Բայբուրդյան Վ., *Իրանն այսօր*, (տեղեկատու), Եր., ՀՀ ԳԱԱ հրատ., 1999:
5. Բայբուրդյան Վ., *Իրանի պատմություն*, Եր., «Զանգակ-97», հրատ., 2005:
6. Բայբուրդյան Վ., *Իրանի հայ համայնքը. արդի հիմնախնդիրներ*, Եր., «Լուսակն», 2013:
7. Թադևոսյան Ռ., *Իրան*, Եր., Հեղինակային հրատ., 2005:
8. Իսկանդարյան Գ., *Հայաստան-Իրան հարաբերությունները Հայաստանի անկախության ձեռքբերումից հետո*, Եր., 2016:
9. *Իրանահայոց հանրագիտարան*, Կազմող Ժանետ Տ. Լազարյան, Եր., «ՎՄՎ-Պրինտ», 2012:
10. Հովհաննիսյան Ն., *Հայաստանը անդրկովկասյան-մերձավորարարների աշխարհաքաղաքական տարածաշրջանի գործոն*, Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, հ. XVIII, Եր., 1999, էջ 16-37:
11. *Daneshname-e Iranian Armani*, be qushesh: Zhanet d. Lazarian, Sharhale moshahire Armani, Hirmand, Tehran, 2009.
12. «Հայաստանի Հանրապետություն» պաշտոնաթերթ, Երևան, 10.06.2003:
13. «Ազգ» օրաթերթ, Երևան, 28.07.1992:
14. «Ալիք» օրաթերթ, Թեհրան, 15.12.1988, 22.12.1988, 15.02.2004, 18.07.2004:
15. «Լույս» ամսագիր, Թեհրան, N15, 2000 թ., N 25-26, 2001 թ, N 57-60, 2002, N 190, 2014:
16. Թեհրանում տեղի է ունեցել «Իրանահայոց հանրագիտարան»-ի շնորհանդեսը <https://armenpress.am/arm/news/717698/tehranum-texi-e-unecel-iranahayoc-hanragitaran-i-shnorhandesy.html> դիտումը՝ 21.01.2022: